

Markinako eskolako idazleen euskararekiko jarrera

BITTOR URAGA
(DEUSTU)

K. Mitxelena irakaslea epai-mahaiko nuela, J. J. Mogelen *Escolia*-ren edizio kritikoa¹ prestatu nuen ene lizentziatura-lanerako. Lan hura aurkeztu nuen egunean, bai Mitxelena irakasleak eta bai bestek —Ibon Sarasolak, bereziki— zenbait ohar egin zizkidaten, bertan, XIX. mendeko literatur bizkaierari buruz egiten nituen gogoetak osatzeko bidea ematen zidatela. Nahiago nukeen, egia esan, orain argitara ematen ditudan hauek, Mitxelena irakasleak lehenago irakurri eta zuzendu balizkit. Baina hori ezinezkoa zaidalarik, egoki eritzi diot, hari omenaldia egiten zaion honetan argitaratzeari.

Oraingo honen helburua, XIX. mendean zehar bizkaieraz idatzi zuten eta “Markinako eskola” delakoa osatzen duten idazleen euskararekiko jarrerari buruzko zenbait argibide ematea da. Horretarako, J. A. Mogel, J. J. Mogel eta Frai Bartolomeren zenbait lanetan oinarritu naiz. Horra lanok, erabili ditudan edizioak ere aipatzen ditudala:

MOGEL, J. A., *Confesino ona edo ceimbat gauzac lagundu biar deutseen Confesinuari ondo eguiña izateco*, Gasteiz 1803.

— *El Doctor Peru Abarca, catedrático de la lengua bascongada en la Universidad de Basarte ó diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan*. Gerediaga elkarte, Durango, 1981.

— *Cristaubaren icasbidea edo doctrina cristiana*. L. Villasanteren edizio kritikoa. Euskaltzaindia, Bilbo, 1987.

MOGEL, J. J., *Baserritaar nequezaleentzaco escolia*. Bilbo, 1816. Baita *Baserritaar jaquitunaren eheco escolia*. Gasteiz, 1845. (Aurrekoaren bigarren argitalpentzat atera zen azken hau. Hizkuntz ereduari dagokionez, oster, liburu bi direla esan liteke. *Escolia*-tzat aipatuko ditut biak, argitalpen-data emanez).

FRAI BARTOLOME SANTA TERESA, *Euscal errijetaco olgueeta ta dantzeen neurrizco gatz-ozpinduba*. P. Altunak paratutako edizio kritikoa. Deustuko Unibertsitatea. Bilbo, 1987.

— *Jaungoicoaren aguindubetaco leleengo bosten icasiquizunac*. Iruñea, 1816.

— *Jaungoicuaren aguindubetaco azquenengo bosten icasiquizunac*. Iruñea, 1817.

(1) Juan Jose Mogel, *Baserritaar jaquitunaren eheco escolia* Bittor Uragak prestatutako edizio kritikoa. Argitaragabea. Berez, liburu honek Eusko Jaurlaritzak babesturiko “Klasikoak” bilduman bederatzigarrena izan behar zuen. Hemen aipatzea luzeegia izango litzatekeen arazoak direla-eta, oster, ezin onartuzko eritzi nion Haranburu Altuna jaunak liburua argitaratu nahi zuen ganora gabeko moduari eta harako lardaskeria, nire izenean behintzat, saltzea debekatu nien. Espero dut, hala ere, lan osoagoa aurki argitara ematea.

— *Eleisaco zazpi sacramentuben icasiqizumac*. Iruñea, 1819. (Azken hirurak *Icasiqizumac I, II* eta *III*-tzat aipatuko ditut)

Beste barik, gaurkoaren hariari lotuko natzaio.

1. Larramendiren bidean

Ez dut uste ezer berririk diodanik, XVIII eta XIX. mendeetan bizkaieraz eta gipuzkeraz sortu zen literatura, Larramendiren eraginpean sortu zela badiot. Larramendi izan zen, izan ere, literatura honen eta, areago, garai hartako euskaltzaletasunaren "aita". Eta, noski, Markinako eskolakoez ere ez zioten eragin honi alde egingo. Baina, nire ustez, Larramendiren eragina ez da, idazle hauetan, Larramendik sortu giroak ezartzen ziena soilik; alderantziz, Larramendi ez da liburuen hitzaurreetako aipu hutsa, baina jarrera hartzeko eredu eta ideien iturri ere bai, idaztera bultzatzen dituen arrazoiari dagokionez, zein emaniko erantzunean, baita idazlanen bidez lortu nahi izan zuten helburuan ere. Blanka Urgellek argi utzi du Larramendi eta Añibarroren arteko lotura²; eta, Añibarroren kasuan argiago bada ere, nik uste dut markinarrenean ere halako zerbait esan daitekeela.

Bere garaian Larramendik bezala, euskara baliagarria dela frogatu nahi dute idazleok, kontrakoa esaten zutenei erantzunaz. Hala, J. A. Mogelek *Cristanbaren icasbi-dea*-n honako hitzok utzi zizkigun:

En fin, ia llegó el tiempo, lector mio, de que abras los ojos de la razón, y depongas un error bien grosero y funesto, en el que havras caído con el torrente de los bascongados. No has oído decir a tus Paisanos otra cosa sino que eso de escribir y leer en nuestra lengua bascongada es empresa ardua, y poco menos que inasequible. Pero qué reflexiones serias havran hecho los que hablan tan neciamente? (...) Podrá tener el bascongado mas dificultad en la union de las silabas, ó sentirá mas violencia en pronunciar suavemente las voces de su lengua nativa, que de la adquirida tal vez a puro azote? (Hitzaurrea, 87. or.)

J. J. Mogelek, berriz, "verbeeta eder ta munduco jaquitun gustijac zurtu biar dituban au" (*Escolia* 1816, "Verba aurrecua" vi) esango dio euskarari; eta Frai Bartolomek ere, halaxe esango digu: "Eusqueria, berez, aberatsa da, baguenqui ondo. (...) Ezda au [doktrina ikasteko erdararen beharra] eusqueeraren erruba, ezba da gueuria" (*Icasiqizumac I*, "Iracurliari" viii-ix). Euskarak jasaten duen erasoaren kontra, beraz, bere gaitasuna eta, areago, gehiagokotasuna aldarrikatuko dute, Larramendik bere garaian egin zuen bezalaxe.

Bizkaian, beraz, Gipuzkoan aurreko mendean gertatua zen berbera gertatzen ari da, hau da, euskararen defentsa egin beharra sentitzen dute bizkaitarrek, horretarako, aurreko mendeko gipuzkerazko idazleak eredu hartzen dituztela. Hortaz, Larramendi, Kardaberatz eta Mendiburu ezinbesteko aipu bihurtuko dira Markinako eskolako idazleen liburuetan. Mugimendu guzti honen sortzailea den J. A. Mogelek halaxe egiten du, egin ere, hasiera-hasieratik, *Confesino ona*-n, Kardaberatzen *Eusqueraren berri onac* aipatu ondoren, "Misionari virtute andico ta eusquera zale" (Hitzaurrea, 5. or.) esaten dionean; edota *Peru Abarca*-n ere:

Con todo, es verdad, que desde la época en que trabajaron y publicaron algunas obras los diestros bascongados Mendiburu, Cardaveras y Larramendi, se nota

(2) B. Urgell, "Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*." *ASJU* XIX-1, 1985.

mas cultura en los sermones, y hay en Guipúzcoa no pocos eclesiásticos que han hecho un estudio serio del bascuence y que le hablan con gallardía. (Hitzaurrea, 40-41. or.).

Mogel zaharrak egiten dituen aipuen artean, ez dugu Añibarro ahaztu behar, Mogel eta Añibarroren arteko aldea, esan izan den bezain handia agian ez baita, batetik, eta, Markinako eskolakoetan, Añibarro Mogel zaharrak bakarrik aipatzen baitu, bestetik. Izan ere, J. J. Mogelentzat eta Frai Bartolomerentzat erreferentziak ez dira bakarrik aurreko mendeko gipuzkerazko idazleak izango, Mogel zaharra bera eta beronen garaiko zenbait teoriko ere gogoan dituztelarik. Begira, esaterako, Frai Bartolomek *Icasiquizunac I*-en hitzaurrean dioenari:

Oituco baguina gueu, Eleisa guizonoc, Larramendi, Cardaveraz, Mendiburu, Moguel ta beste Euscaldun garbijac iracurtera ta areen erara gueure sinisquizunac ta eguizunac verbeeta garbijan, pulpitan ta ostian, cristinaubai eracustera, arin ervestetuco litzaatequez, gueure eusqueera maitia ta aberatsa ezaindu ta lotsatuten daveen urrin errijetaco verba banacaac. Astarloa bat, Ervas bat, Erro bat ta beste jaquitun asco jagui ezbalira gueure eusqueera jausija iracoitera, uste dot gueuc galduco gueuntsala laster bere ontasun ta edertasun guztia. (ix-x)

Edota J. J. Mogelen *Escolia*-ren 1816.eko argitalpeneko hitzaurreko berboi:

Ill ciran Larramendijac, Astarloaac, Moguelac, baña ez eureen liburubac, oraindic gustijac argitara urten ez badabee bere. Vici dá Oraindic, zorijonez, Erro; ta zaletuten bagara ondo eusqueerara, erro zabalac botaco ditu bazter gustijetara, ta orduban urtengo dabee liburu barri eusqueriaren lora ta ondasunetz betiac. (viii)

Eredu hartzen dituzte, bada, aurreko belaunaldiko giputzak Markinako eskolakoek eta, haiek bezala, kulturadunei ezartzen diete euskararen egoera larriaren errua. Ezaguna da, izan ere, Larramendik, euskaraz erdizka jakin eta sermoiak erdi euskaraz erdi erdaraz osaturiko sasi hizkeraz egiten zituztenekiko zerabilen gogortasuna. Ez dut uste, hala ere, J. A. Mogelek *Peru Abarca*-ren hitzaurrean ipiniriko hitzok, Larramendirenekiko hain desberdinak direnik:

En qué otro territorio del mundo se verá que ignoren la lengua pátria los que debían erigir academias de ella, y que deban tomar lecciones de elocuencia natural, y locuciones delicadas de un salvaje educado en los bosques? ¿Qué digo yo? ¡Cuántos hay entre la gente culta (...) que no son capaces de imitar aun al Barbero que entra en el diálogo a ser discípulo del Catedrático de Basarte! (8. or.)

Ezta *Cristaubaren icasbidea*-reneko beste hauek ere bigunagoak:

... del error en que estan tan alucinados que gritan. *Es imposible escribir, y sacar libro alguno en una lengua.* Que brutalidad, y barbarie! Para que vuelvan a la razón, si alguna vez la han tenido, les suplico lean con atencion esste Catecismo (...) Bien pudiera aun escribir con mas pureza. Mas me sugetaria a la maledicencia de muchos, que quisieran hablasemos medio Castellano, por no confesar que son medio bascongados. (90. or.)

J. J. Mogelek eta Frai Bartolomek, bestalde, ideia berbera azpimarratzen dute, bigunago bada ere. Mogel zaharraren ilobak, esaterako, hauxe diosku *Escolia*-ren 1816.eko hitzaurrean:

Parcatu daideela Vizcaino Cura Jaun ascoc, bada, eurei ezarten deutseet onetan erru andija. Erdeera, Latin ta beste verbeeta asco icasten ditubee chito ondo ta

garviro; ta neque guichi bat artu eza gaitic, dagoz atzeratubac eusqueeraan. Alan, guero, eureen Sermoe ta verbacuntzeetan eracusten ditubee esacune erdaldundubac. (vii)

Eta Frai Bartolomek, berriz, antzera dihardu *Icasiquizunac* I-en:

Gueuc, Eleisa guizonoc, verba ascotan naastau ta ezaindu dogu eusqueria. Gueuri entzunda daquijeez baserrijetacuac *Jaungoico Omnipotentia, Poderosua* (...) Ta beste onaco verba euscal gaistoco asco. (viii-ix)

Ikus daitekeenez, antzeko arrazoiek bultzatzen dituzte XVIII. mendeko gipuzkerazko idazleak eta XIX.eko Markinako eskolakoak idaztera, euskararekiko ere antzeko jarrera hartzen dutelarik. Ezin hemen aztertu, ematen diren horien azpian zeintzu arrazoi dauden³; balio beza, beraz, gure lanaren mugak onartuta, Markinako eskolakoek, Larramendik aurreko mendean botatako enbitea jaso eta, bultzada berbera zutela, aurreko belaunaldiko gipuzkerazko idazleek eginiko lan berbera egiten ahalegindu zirela esateak. Idazteko, Larramendiren arrazoi berberak dituzte, azken finean; eta, idaztean, Kardaberatzek eta Mendiburuk idatzitakoa dute eredu.

2. Bizkaieraren aldeko aukera

Goraxeago esan legez, Markinako eskolakoek, aurreko belaunaldiko gipuzkerazko idazleek eginiko lana bizkaieraz egin nahi badute ere, Mogel zaharraren lehendabiziko asmoa ez zen hori izan. *Confesino ona*-ren lehen argitaraldia, izan ere, gipuzkerazkoa izan zen, bai baitirudi, gipuzkera, Larramendi eta beronen jarraitzailerik hurbilenekoan lanari esker, Hego aldeko hizkuntza *standard* bihurtua zela. Bizkaieraz idazteko arrazoiak eman egin behar ziren, antza, eta halaxe egiten du, egin ere, J. A. Mogelek *Cristaubaren icasbidea*-ren hitzaurrean:

He tenido harto que discurrir sobre el dialecto, en que debia sacarle. Bién conocia que el Guipuzcoano es mas unibersal, a lo menos en la inteligencia, y que se huviera recibido en lo general con mas aplauso. Pero que dirán los Vizcainos? decia entremi. Por que no há de tener la Vizcaia algun monumento eterno, ó fixo de su lengua, si acaso en los tiempos venideros la quisieran corromper, y desfigurar los naturales? Convencido de estas razones, y despreciando las mofas, que harán algunos Guipuzcoanos (que las estoi adivinando) con sola la brebe lectura de cortas lineas, hé resuelto sacarle en el dialecto de este Señorío. (90. or.)

Izan ere, ezer gutxi zen, ordura arte, bizkaieraz idatzia, J. J. Mogelek *Escolia*-ren 1816.eko hitzaurrean (ii) aitortzen duenez:

... beste batsuc, ez daquit cegaitic, baña dacustana dá, batez bere Vizcaitarren artian, banacareen bat ez izanic, osteruntzeco jaquitunac ez dirala dendatu, amaren ugatzeti icasi ebeen verbeeta eder ta gozatsuban, jatorrizco anaeric urcuenei liburubeen vitez eureen adin aberatseen ondasunac zabaltzen.

Ohiturarik ez, beraz, bizkaieraz idaztekorik, ezta, ondorioz, irakurtzekorik ere, *Confesino ona*-n irakur daitekeenez:

Nic icusi baneu bizcaitarretan eusqueriaren zaletasun quiputzetan necusana, ez nintzan ain esquer dongacua izango, cein da ichico nituban baruric neure bizcaitarac... (Hitzaurrea, 1. or.)

(3) Hau dela eta, interesgarria da Jon Juaristik ematen duen interpretazioa. Ikus Jon Juaristi, "Las fuentes ocultas del romanticismo vasco", *Cuadernos de Alzate* 7 (Iraila abendua 1987). Madrid 1987.

Baina bizkaiera gainerako euskalkiak bezain gai da, Markinako eskolakoen ustez, literatura egiteko, Mogelek, *Confesino ona*-n berriro, agertzen duenez:

Gura dabenac sinistu bizcaico eusqueric ez deutsalac ecer zor Guiputzenai, iracurri begui liburu onec baño leenago urtengo daben (...) liburu chucar baño urre guztiaac baño gueijago balio dabena. Ediroco dau *Escu-Liburu* onetan, Bizcaico eusqueraan edertó adierazo leitezala esan biar dirian gauzaac... (Hitzaurrea, 3-4. or.)

Bizkaieraz idaztea, hortaz, ez da aurreko belaunaldikoen lanari uko egitea, lan hura osatzea baizik; Markinako eskolakoek, aurreko belaunaldiko gizpuzkerakoek egina “errepikatu” besterik ez dute egin nahi. Areago, Mogelek *Confesino ona* bizkaieraz ipintzen duenean, Kardaberatzen “agindua jaso” besterik ez du egiten, hitzaurrean aitortzen duenez:

Baña ez dira alperric iragotecuac Aita Agustin Cardaberasen verba *Esuqueraren berri onac* icena daben liburuchuban imini edo iratsi cituban oneec:(...) *Jangoicoaren ontasunari escatzen diot Bizcaico biotz nobleren bati ango era edo Dialectoan Ceruco Doctrina ta Egemploen Libruac ateratzeco arren argui celoz, ta gogoz bete bat eman diozala*. Au cinuan Misionari virtute andico ta eusquera zale ac. Noc daqui bere erregu edo escarijac enzunac izan ete dirian! (5. or.)

3. Hizkuntz ereduaz

Zail samarra gertatzen da hizkuntz eredu mugatzen duten elementuak zeintzu diren esatea. Lantxo honek eskaintzen duen orrialde-kopuru mugatuak, bestela, ez du laketzen askozaz ere sakonagoa eta luzeagoa izan beharko lukeen idazleonek hizkuntzaren azterketa xehetua egiten. Ez da hori ene asmoa. Markinako idazleek, ostera, zenbait aukera egin zituzten; bizkaierak eskaintzen zizkien posibilitateen artean, batzu hautatu zituzten, beste batzu alboratu utzia. Aukera hauek zeintzu izan ziren azaltzen eta aztertzen saiatuko naiz, datozen orrialdeetan. Haiek esandakotik, hiru mailatako aukerak egin zituzten, egin ere: azpi euskalki mailakoak, idazteko moduaren mailakoak eta lexi-kozkoak, alegia. Ikus dezagun, bada, aukerok zeintzu izan ziren eta, idaztean, zein neurritan bete zituzten.

3.1. Zein bizkaiera?

Lehendabizi, esan behar da idazle hauek ez diotela garrantzi handirik ematen hemengo edo hango euskara erabiltzeari. Markina inguruko hizkera erabiltzea —erabiltzen baldin badute— ez datorkie hizkera hori gainerakoekiko hobestetik, bestelako arrazoietatik baizik. Frai Bartolomeren kasuan, lehenago ikusi dugunez, hobe ezagutzen duelako idazten du markineraz; J. J. Mogelek ez dio inon nongo euskara darabilen; eta Mogel zaharrak bakarrik *Peru Abarca*-n azaltzen du aukera hori. Mogelek, ordea, ez digu inon esaten Markinako euskara besteak baino hobea denik, eta bai, berriz, ebakera argia izanez gero, edozeinek balio duela⁴. Gogora bedi, adibidez, *Confesino ona*-ren hitzaurrean dienez:

(4) Zati bakarrean irudi dezake Mogelek Markinako euskara hobesten duela, *Peru Abarca*-ren hitzaurrean 19-20. orrialdeetan, alegia: “El dialecto que se sigue en este diálogo tirado es el mas claro y universalmente entendido en todo el Señorío, y todos confiesan que es el mas limpio y organizado.” Baina, irakurriz jarraituz gero, argi baino argiago dago Mogel ez dela hango edo hemengo euskarari buruz ari (berdin onartzen ditu *zadiz* eta *zaitte*, *ditut* eta *ditudaz* etab), berak “abusos introducidos como decir *astien astien*, *egunien egunien*, *zarien* y otros semejantes trastornando la *a* en *e* contra el gusto general y la regla” deitzen dienei buruz baizik.

Icusico da ez ditugula bardin ebaguiten verbaac, aitatu dodan neure adisquide onec [Añibarrok] ta nic; ta emendi ateraco da cetan daguan bizcayco eusqueriaren desbardintasuna. (...) Cein batera, cein bestera esan, ez dau ecer galduten eusqueriac. (4. or.)

Peruri berari buruz, ez zaigu inon esaten Markinako euskara darabilenik, bertakoa izanda, hango fonetismoak darabiltzala baizik:

Como el Doctor Peru, es de uno de los pueblos, en que se conserva este gusto, no debia salir de lo que habia aprendido de sus antepasados (*Peru Abarca* 18. or.)

Idazle hauek ez zuten, bereziki bederen, azpi euskalkirik hobetsi. Areago, Frai Bartolome alde batera utzirik, beste biek ez dute inon esaten Markinako euskara darabiltenik, bertako fonetismo zenbait erabilirik ere. Aukerak, beraz, hitzak idazteko moduari, hau da, ebakerari eta grafiari dagozkiela, baita lexikoaren mailan ere, egingo dituzte. Markinako eskola delakoa osatzen duten idazleek ez digute, markineraz idazten dutela baieztatzeko inolako arrazoirik ematen, bestela, bizkaieraz hitz egiten den hainbat lekutakoak diren fonetismoak ez badira.

3.2. Grafia-arazoak

Ezer gutxi esan ziguten idazle hauek maila honetan. Abiapuntutzat Mogel zaharra hartzen badugu, *f* eta *b* hizkiei buruzko aipua aurkituko dugu lehendabizi, *Peru Abarca*-ren hitzaurrean:

El idioma bascongado no necesita en el alfabeto romano de estas dos letras *f* y *b* y no aciertan los que escriben con *f* estos vocablos *alferra*, *afaria*, *ifini*, y algunos otros que se deben escribir con *p*: (...) Así por *Fernando* dicen *Permando* [los puros bascongados], por *Francisco*, *Prancisco*, por *fiesta* y *funcion piesta* y *puncion*. He hecho repetidas experiencias con ellos, y no pueden pronunciar la *f*, sino sustituyendo la *p*. (10-11. or.)

Eta *b*-ari buruz, Larramendik zenbait hitz bereizteko onartzen zuela gogoraturik, gaitzetsi egiten du, *Peru Abarca*-n bertan, esanez:

Es pronunciacion ingrata, torpe a nuestros oidos. (11. or.).

Azkenik, *ts* eta *tz*-ri buruz, Larramendiren ostean idazten ziren bezala onartzen ditu, hizki berriak asmatzea hobe zatekeela zioen arren:

Si los escritores bascongados formaran su abecedario ó alfabeto, quitando al usual romano las tres letras que son redundantes [*ts* eta *tz*], sustituyendo otras dos de nueva invencion para escribir los tales vocablos que ahora se producen con *tza*, *tze*, *tzi*, *tzo*, *tzu*, y *tza*, *tse*, *tzi*, *tso*, *tsu*, les sería de mayor comodidad. Mas llega tarde este expediente. (12. or.)

Baina, hala gertatzen dira gauzak, idazten hasten direnean? J. A. Mogelek berak, honako hitzak dakartza, adibidez, *f*-ari dagokionez, *Confesino ona*-n: *Infernura* (41), *ofendibuda* (41), *confesauta* (41), *confesiño* (41), *Confesinua* (42), *Satisfacinua* (42), *confianza* (42), *Confesinoera* (42), *Confesinua* (42), *Confesinuan* (42). Ikusten denez, hamar aldiz agertzen da *f*-a bost hitzetan, edozein lekutan zabaltzean suertatu zaizkidan bi orrialde hauetan. Hizki honen ordeztaroren *p*-rik, berriz, bat ere ez dago, aipaturiko orrialdeetan. Gainerakoetan, bestela, gauzak ez dira oso desberdin agertzen. *Cristaubaren icasbidea*-n, daturen bat ematearren, *alper* eta *alperrieriari*

hitzak dakartzan 143. orrialdean bertan, *ifini*az ere aurki dezakegu. Mogel zahararren ilobak ere, *f*-z idatziko ditu hainbat eta hainbat hitz. *Escolia*-ren 1845.eko edizioan —eta hauxe dugu bera bizi zela eginiko azkena— esaterako, hitz hauek dakartzatza, beste askoren artean: *fiesta* (151), *Infernuban* (151), *Filosofuagaz* (155), *Confesore* (164), *familijaren* (198) etab. Egia da *f*-ren ordezkoko *p*-rik ere badakarrela, baina ez du inoiz hitz bat beti horrela idazten. Hala, *opicio* (98) dakarren orrialde berean, hamaika lerro beherago, *oficijo* jartzen du, *opicio*, *piesta*, *puncinoe* eta sail honetako hitzak salbuespen hutsa direlarik. Frai Bartolome izango dugu Mogelek emaniko legera makurtzen den bakarra. Izan ere, nekez aurkituko dugu *f*-rik Frai Bartolome-ren idatzietan, eta *f* zein *ph* bakoitzeko, hamaika *p* ekarriko du. Horra *Icasiquizumac* *I*-etik ateratako adibide batzu; handik eta hemendik hartuak dira, baina, horregatik, ez dute adierazkortasunik galtzen: *pin* (76), *paltsoric* (77), *opendidu* (80), *portuna* (80), *impernuti* (80), *pielac* (84), *pamelija* (85), *pediaren* (90), *popuertzacua* (*porfuerzacua*), *opicijue* (207).

Agian *h*-aren kasuan lortzen dute hiru idazleok ahobatekotasunik handiena. Izan ere, Mogel zaharrak *Peru Abarca*-n esan legez, ez dute inoiz hitzik bereizteko erabiltzen, izen nagusi eta zenbait mailebu jakinetarako uzten dutela.

Txistukari afrikatuetan, berriz, ez dabilta, berriro ere, batera. Mogeldar biek *ts* eta *tz* salbuespenik gabe —nik dakidala, behintzat— darabiltzatelarik, Frai Bartolomek ugari dakartza *tc*-ak *e* eta *i*-ren aurrean, beti ere *tc* eta *tz*, hitz berean ere, txandakatzen dituela.

Idazterakoan, beraz, ez dute erizpide finkorik, ezta haien arteko batasunik ere, J. A. Mogelek aipatzen dituen hizkietan, behinik behin. Gainerako grafia-arauei dago-kenez, aldiz, garaian ohizkoak zirenei jarraitzen dietela esan behar dugu, salbuespenak salbuespen —J. J. Mogelek, esaterako, *guinoiaçala* dakar *Escolia*-ren 1816.eko edizioako 278. orrialdean—. Bustidura duten soinuak grafian ordezkatzekoan, ostera, desadostasuna aurkituko dugu eta, maiz, erizpiderik eza ere bai. Gaur guk *il*, *in* eta *x* idazten ditugunei nagokie, hain zuzen ere.

Mitxelenak berak aspaldian esan zuenez, “Mogel gemina en principio la *s*, de acuerdo con la geminación de *l* que, según la práctica castellana, indicaba la *l* palatalizada”⁵. Ez du Mitxelenak argi uzten, ordea, gure *x*-aren ordezkoko Mogelek *ss*, *is* ala *iss* darabilen. Halaxe ohar erazi zidan niri J. J. Mogeli gengozkiola eta halaxe idatzi zuen berak: “así, no se sabe si *ñnois* (147) está por (vizc.) *ñnox* o es una forma, digamos incorrecta, de escribir *ñnoiz*”⁶. Mogelen ilobak, berriz, desberdin idazten du 1816.ean eta 1845.ean. *Escolia*-ren lehen edizioan *is* darabilela dirudi; —*ss* grafia behin bakarrik darabil: *Santissimiaren*(36), eta ez dirudi gure *x*-aren ordezkoko dakarrenik—. Bigarrenean, berriz, *ss* aurkeztuko digu. Hala, 1816.eko *Eleisatic* (22), *gueisnuac* (38), *isillic* (53), *goisian* (85), *aisiac* (163) eta *oraindisec* (226) —ohar bedi hitz guztiok *i* behar dutela, *s*-aren aurretik, berez—, 1845.ekoan *Eleissaan* (23), *gaissnuac* (12), *issil* (115), *goissian* (99) *goiss* (143), *aissia* (49) eta *oraindisseç* (167) bihurtuko dira, hasierako *baisen* (33) eta *noisian* (281), berriz, hau da, berez *i*-rik behar ez dutenak, *bassen* (215) eta *nossian* (165) emango ditu. Badakartza, gainera, 1845.ekoan, *Ausse* (13) eta *lessiba* (192); guk *x*-ez idatziko genituzkeen artean, aurreko araua betetzen ez dutenetan, zein, berez, guk *x*-ez idatziko ez genituzkeenetan, *Elisatic* (63), *gaisua* (69), *Eleisaco* (167), *Eleisbidia* (172), *gois* (173) eta *Eleisdeije*en (26),

(5) Koldo Mitxelena, “Miscelánea filológica vasca II” orain bere *Palabras y textos*-en (EHU, Gasteiz 1987), 393. or.

(6) *Ibid.* 393. or.

batetik, eta *ossaro* (101), *baserri* hitza maiz (*basserrico*, 119.ean), eta *asserrez* (133), bestetik. Frai Bartolomek, berriz, ez bata eta ez bestea: arau finkorik ez (beste biek baino are arau finkagabeagoa, esan nahi da), batzutan *is*, edo *s* hutsa, eta bestetan *x*. *Icasiquizumak* *I*-en adibidez, beste ascoren artean, hauexek topa ditzakegu: *Eleisa* (ix), baina *Aixiac* (37) eta *gaixuan* (42). Hiru aukera, ikus daitekeenez.

Ez daukate berdintasun handiagorik *il* eta *in* direlakoei buruz ere. Mogeldarren joera bokale artean *ll* eta *ñ* eta gainerako inguramenduetan *il* edo *in* idaztea litzateke, beti ere salbuespen ugariak dauzkatela. Frai Bartolomeri buruz, aldiz, gogora ekarri nahi nuke Mitxelenak "extrema rareza, que algunas veces parece ausencia, de la letra ñ"⁷, eta, *hil* aditza eta beronen eratorriak alde batera utzirik, *ll*-ri buruz ere esan litekeena. *Icasiquizumak* *I*-en, adibidez, gauzak honela dabilta; II eta III liburukietan, ordea, nik esango nuke, oroimenak eta arreata-hutsek ezartzen dizkidaten mugen barruan, esan ere, hitz bakarra agertzen dela *ñ*-z idatzita (*España*) eta *ll*-ren erabilera, berriz, zenbait hitz jakinetara mugatzen dela, —*hil*, haien artean— haietatik kanpo ez darabilelarik.

Hortaz, grafiari gagozkiola, ez dute Markinako eskolakoek batasunik lortzen, ez agirian aurkezturiko aukeretan (*f*, *b* eta *tz* grafiatan, alegia), ezta haietatik kanpo, ohiturak emanda ez datozkienetan ere (gure *x*, *in*, *il*, *ll* eta *ñ*-ri gagozkie noski, *y*-ren erabilerari buruz ere, zer esanik asko legokeelarik). Areago, idazle berberak era desberdinetara emango ditu, sarritan, soinuak. Mogelek emandako arau haiek, azken finean, guztiz betetzekotan, *Peru Abarca*-n betetzen dira soilik. Baina hori beste atal batetarako gogoeta da. Esan dezagun, beraz, Mitxelenarekin: "Esta vacilación nada tiene de extraño, ya que no es sino el reflejo de una situación general, caracterizada más bien por el desconcierto que por la seguridad"⁸.

3.3. Hitzen ebakera

Honi dagokiola, J. A. Mogelek emandako arauari jarraitu diote, berriz ere, beste biek. Arau hori, aldiz, hiru modutara eman zuen Mogelek. Lehendabizi, Añibarroren idazteko moduarekiko desberdintasuna aipatu besterik ez du egiten, *Confesino ona*-ren hitzaurrean, hain zuzen ere:

Ac [Añibarrok] dino *maitea*, *neurea*, *zoroa*, *gozoa*, *burua*, *cristinaua*... nic, barriz, Marquina inguruan leguez, *maitia*, *newria*, *gozua*, *zorua*, *buruba*, *Cristinauba*. (4. or.)

Bigarrenez, *Peru Abarca*-ren hitzaurrean, Peruk erabiltzen zituen fonetismoen berri emanez, arau finkatu zuen:

No le falta regla para el caso. Siempre que el nombre termina en *i* aunque tenga pospuesta la *a* por artículo, se añade la *j* con la pronunciación latina. (...) Asimismo cuando el nombre ó el participio de pretérito termina en *u*, se añade una *b* al artículo. (...) Estos tales acaban los nombres en *ia* cuando terminan en *e*, y en *ua*, cuando en *o* (18. or.)

Eta, hirugarrenez, *Peru Abarca*-n bertan, arau horretan egon litezkeen gehiegikeriak —horietako batzu, behintzat— iradoki zituen:

...los abusos introducidos, como son el decir *egunien egunien*, *astien astien*, *zarien y otras semejantes trastornando la *a* en *e* contra el gusto general y la regla.* (20. or.)

(7) *Ibid.* 394. or.

(8) *Ibid.* 394. or.

Hauxe da, beraz, araua, *a*-ren aurreko *e* eta *o* itxi egiten dira, eta aurreko bokalea *i* edo *u* denean, *j* zein *b* idatzi behar da artikuluaurren aurretik. Ohar bedi, berriz, *a* bokaleari dagokiola huts-hutsean *oe*, *ie*, *io*, *iu* eta *ue* taldeei buruz ezer esaten ez zaigularik.

Horrela esanda hain erraza zirudien araua, berriz, ez dute idazle hauek hain erraz betetzen. Begira, esaterako, *Confesino ona*-tik aipatu dugun zatiari, zeinetan *inguruban* barik, *inguruan* dugun. Eta hitz hau, noski, ez da araua apurtzen duen bakarra. J. J. Mogelek, salbuespenak salbuespen —hainbat *leguia*-ren ondoren *leguijari* (148) ere aurki dezakegu— ondo betetzen du araua *a* bokaleari dagokionez; bikoteko azken bokalea beste bat denean, berriz, zalantzak agertzen ditu maiz, *Escolia*-ren 1845.eko argitalpenetik ateratako adibideek erakusten dutenez: *matrimonioico* (9) baina *Matrimonijoco* (242), *guztijacaz* (25) baina *guztiac* (69), *erijotzaric* (71) baina *eriotziaren* (280) etab. Eta Frai Bartolomek, azkenik, estu-estuan jarraitzen dio arauari —Frai Bartolomek auri estuan jarraitzen diola esan daitekeen neurrian diot hau— araua *a*-ri ez ezik, aurreko bokalea baino zabalagoa den edozeini ezartzen diola, beti ere zenbait salbuespen eginez, hala nola *guzti* edo *guichi* hitzak.

Zalantza da nagusi, berriro ere, hortaz. Arauak inon betetzekotan, *Peru Abarca*-n betetzen dira eta, gainerakoei buruz, Mogelek emandako arauak ez direla, oro har bederen, betetzen esan beharra dago. Zalantza nagusi, idazle bakoitzaren kasuan, baita eskola osoaren mailan ere.

3.4. Lexikoa

Atal honetan ez dut, noski, idazle hauen lexikoaren azterketa egin nahi. Bada, hala ere, Larramendik modan jarri zuen puntu bat, jatorrizko hitzen eta mailebuen arteko oreka, alegia, idazle hauek beren hitzaurreetan aipatzen dutena. Ene ustez, honi buruzko Larramendiren ideiak honexetara labur daitezke, hots: 1) Euskarak badu edozer esateko hitzik edo hitzik sortzeko gaitasunik. 2) Gehiegizko mailebu-kopuruak ezaindu eta itxuragabetu egiten du euskara. 3) Zenbait mailebuk, hala ere, badute euskarazkotasunik eta onartu egin behar dira euskarazkotzat. 4) Gainerako mailebuak, berak *voces facultativas* deiturikoak, batez ere, euskarak dituen sustraie-tatik eratorritako hitzez ordezkatu behar dira. 5) Ez da hitzik asmatu behar⁹. Ikus dezagun zein eritzi dioten Markinako eskolakoek auzi honi.

Ez dut uste, dagoeneko, idazle hauek erdal hitzekiko duten eritzia ematea beharrezkoa denik, orain arte emandako aipuek argi eta garbi azaltzen baitute haien eritzia eta Larramendirena bat datozela puntu honetan: ez dute edozein mailebu onartzen. Hain zuzen ere, mailebuak metaka erabiltzen badituzte ere, hirurek esan dute dakiten baino euskara pobregoa idazten dutela, ulermenaren alde horrela idatzi ere. Hitz berriak sortu eta berauen ordezkari mailebuak ordezkatzuz joateari buruz, berriz, nahikoa argirik eman lezakete Mogelek *Peru Abarca*-ren hitzaurrean ipiniriko hitzok:

Si el bascongado, como el latino y otros, quiere aplicar á su lengua las voces griegas, será tan fecundo en hablar como los demás. Si pregunta *cer da Logiquia*, *Fisiquia*, *Metafisiquia*, no hará sino lo que hacen los latinos, franceses, ingleses...

(9) Edozein hitz berri ez bide da, Larramendi eta Mogelen ustez, asmatua. Beharbada, Larramendik "inventar" eta Mogelek "forjar" diotenean, "ezer ezetik eta inolako hitz ezagunetatik abiatu gabe *asmatu*" esan nahi dute. Ez ote zituzten oso ondo bereizten biok asmatzea eta eratorzea? Ni neu baiezkoan nago. Ideien laburpenari buruz, bestela, begira J. A. Lakarra, "Larramendiren hiztegi gintzaren inguruan" *ASJU* XIX-1, 1985, 9-50.

Pero se aventaja en que siendo del gusto hebreo y griego en formar multitud de nombres descriptivos, valiéndose de las voces radicales, podría hallar en su casa, sin mendigar en la agena, con que enriquecerse de voces científicas. (17. or.)

edota Frai Bartolomeren *Icasiquizunac* I-en hitzaurrekook:

Onen bildurra arren, imini ditut erveste verba batzuc Icasiquizuneetan. Bada, Cristinautzaco eracutsijan zucen aituten emotia leenago da verbeetan eracustia baino. Aleguinaz ta derichadanez guichitu ditut asco. Ta gueijago guichitu gura nituque, asmau dodan saila amaitu orduco. (...) Eusqueera garbira aldatutia ondo litzaatequian edo ez, Jaquitunac esango davee. Ezda ain biar gacha eusqueera garbico iceneetan imintia. (ix-x)

Erraz ikus daitekeenez, Larramendiren ideien ezin antzekoagoak ditugu hauek.

Idaztean, berriz, arlo honetan lortzen duten batasuna ez da askoz handiagoa izango, beste zenbait arlotan lortu zutena baino. Horra, idazleonek lexikoaren azterketa xehetua egin gabe ere, zenbait datu, hots: 1) Erraz ohar daiteke edonor, erlijioarekin, moralarekin eta Elizaren bizitzarekin zerikusia duten hitzak, mailebuak direla, gehienetan. 2) Mailebuotatik zeintzu ordezkatu behar dituzten erabakitzerakoan, ez dira ados jarriko. Zenbait adibide ematearren, esan liteke, J. J. Mogelek *doctrina* idazten duen bitartean, Frai Bartolomek *crisinautzaco* idatziko duela, *doctrina*-rekin nahasian, hasieran, eta *Icasiquizunac* III-n ia hutsean. Honek dakarren *propeta*-ren ordeztu, berriz, *igarla* esango digu hark. J. J. Mogelek *maesu* idatziko du batzutan, Frai Bartolomek bezala, baina baita *eracustia* ere. 3) Hitz berri bat eman behar dute, ez dira, maiz, ados jartzen kontzeptu berbera adierazterakoan, hitz desberdinak ematen dituztela. Hala, *leccinoia* ordezkatzeko, *eracustea*, *eracustija*, *eracustaldija* eta *icasiquizuna* erabiliko dituzte. Adibideen zerrendak luze jo lezake, baina espero dut eman direnak nahikoa adierazgarriak izan direla, osatu beharra badaukate ere.

Lexikoari buruz, hortaz, lehenago aurkitu dugun berbera dugu: Larramenditarasuna, batetik, eta zalantza-desadostasunak, bestetik.

3.5. Beste zenbait

Beraiek edo beraietako norbaitek emaniko arauetan, ez datoz, ikusi ahal izan dugunez, Markinak eskolako hiru idazleok bat. Badira, hala ere, literatur hizkuntz erdua muga lezaketen beste hainbat gauza, hala nola deklinabide atzizkien erabilera, aditza edota hitzen zein hitz-zatien arteko mugak. Eta hauetan ere, ez deritzat nik bat datozenik. Haien hizkuntz erdua guztiz aztertu gabe, emango ditut, adibide gisa baino besterik balio ez duten arren, adierazgarriak izan daitezkeen datu batzu, hots:

1. Aditz izenkiak egiteko, *-tzen*, *-tuten*, *-ten* eta *-etan* atzizkiak darabiltzate. Zein noiz erabili, ordea, ez dago oso argi, honako bikoteok aurki daitezkeela, adibidez: *galduten* / *galtzen*, *gordeetan* / *gorde-tzen*, *sentiduten* / *sentietan*, etab.
2. Aditz laguntzailea ez daukate finkaturik eta, hala, grafia hutsezkoak izan daitezkeenak bazterturik, honako bikoteak aurki ditzakegu: *ditut* / *ditudaz*, *ditu* / *dituz*, *dirian* / *diran*, etab.
3. Aditzaren bigarren personarako morfemak zein behar duen ez daukate batera erabakirik, pluralean; hala, gure *dituzue*, *dakizue* eta *zarete*-ak emateko, adibidez, honako bikoteak darabiltzate: *dituzu* (*dituzuz*) / *dituzubee(z)*, *dakizu* / *dakizubee*, eta *zara* / *zaree*, beste hainbaten artean.

4. Guk *-tik* baten bidez adierazten duguna, *-ti* zein *-tic*-en bidez ematen dute haiek, batzuk batera, bestek bestera eta, sarritan, liburu berean biak.
5. Soziatiboaren singularrean, nik dakidanez, behintzat, salbuespenik gabe *-gaz* badarabilte ere, pluralerako *-caz* zein *-quin* erabil dezakete, araurik ez dutela, kasuren batean.
6. Guk atzizki gisa ematen ditugun *-gatik* eta *-raino* direlakoak, esaterako, atzizki zein berezko hitza bailiren ematen dituzte haiek, hau da, *gaiti(c)* / *-gaiti(c)*, *-raguino* / *-ra (a)guino*

Zerrenda asko luza liteke, lehen esan bezala; adibide gisa baino gehiago balio duenik eman nahi izanez gero, ostera, lan horrek azterketa sakonago eta luzeagoa lekarke. Balio beza, beraz, adibide gisa, orain artekoak.

4. Zenbait gogoeta

Itzul gaitezen orain lan honen hasierara. Lizentziatura-lanerako aurkeztu nuen *Escolia*-ren edizioan, XIX. mendean benetako literatur bizkaierarik izan ote zen zalantza adierazten nuen, zalantza hori Añibarro eta Markinako eskolako artean zegoen aldea ikustetik zetorkidala. Gaur, berriz, orduan egindako zenbait akats zuzendu eta orduan aztertu gaberik nituen beste zenbait gauza aztertutakoan, zalantza berbera aurkeztu nahi nuke hemen, beste era batera aurkeztu ere, hots: Markinako eskolako idazleen artean, ez agirian emaniko arauetan, ezta gainerakoan ere, hizkuntz eredurik sor lezakeen batasunik aurkitzen ez bada, denek egiten dituzten fonetismoei dagokienez salbu; areago, fonetismootan ere guztizko akordiorik ez badago eta bai, berriz, zalantza ugariak, esan liteke Markinako eskolakoek hizkuntz eredurik osatu zutenik? Egin dudan ikerketa apal honek ez dit ezezko biribilez erantzuteko besteko indarririk ematen, bai, ostera, zalantzatan jartzeko eta, eredurik sortu zutela esan aurretik, frogatu egin behar dela esateko. Nire ustez, XIX. mendean literatur bizkaierarik izan bazen, lehenago Larramendik eta gero Añibarrok jorratu zuten bidean bilatu beharko dira bere aztarnak, literatur hizkuntza arautzeko beste ahalegina, Mogelena, hain zuzen ere, *Peru Abarca*-n agortzen denez —eta gogora bedi *Peru Abarca*, Mogelek bertako hitzaurrean dioenez (6. or.), ilustratuei euskararen perfektotasuna erakusteko liburua dugula—. Oker ala zuzen nabilen, dena den, lan sakonagoek esan beharko dute. Betoz ordu onean.